

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, ПН 3.3. Политически науки

на дисертацията на **Мила Мошелова** на тема **„Влияние на радикално десния политически дискурс върху системните политически партии в България и Великобритания (2010 – 2019 г.)“**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки и научна специалност Политология (Съвременна българска политика)

Темата на представената за публична защита дисертация на Мила Мошелова - „Влияние на радикално десния политически дискурс върху системните политически партии в България и Великобритания (2010 – 2019 г.)“ - ни повежда по пътя към още една научна разработка, посветена на проблеми, свързани с радикалната десница в Европа. През последните години подобни трудове се множат и причината е ясна – политическите успехи на тези партии формират нова тенденция в развитието на европейските партийни системи. Днес такива партии са представени в парламентите на повечето европейски страни, а някъде са и част от управлението. Техният политически дискурс вече е излязъл от периферията и се превръща в част от идеите на установени партии и политици. Тези процеси променят съществено и трайно съвременната политика, налагат нелиберални тенденции и като цяло се оценяват като сериозна заплаха за демокрацията. Дисертантката е права, когато обръща внимание, че изследването на ефекта от радикално десните партии е важно по две направления – от една страна, атаката срещу демокрацията, и от друга, ролята на системните партии в опазването на баланса около политическия център. Възприемане от страна на установените партии партии на позиции на радикално дясното по отношение на толерантност, изключване, ксенофобия представлява риск за устойчивостта на демокрацията - за всяка демокрация, но в по-голяма степен в новите демокрации (вж. с. 48 и следв.).

Цялото това развитие и неговите последици, които преобръщат установени традиции, норми и практики, несъмнено е предизвикателство и за политическата наука и не е случаен споменатият нестихващ поток от изследвания на радикалните десни партии. Така че още първият поглед върху избраната от Мила Мошелова изследователска тема ни подсказва и **актуалността, и научната значимост на въпросите**, поставени в дисертацията.

Същевременно обаче изборът на изследователска област, толкова активно разработвана напоследък, няма как да не постави проблеми пред всяка следваща изследователска стъпка, доколкото тя изисква откриването на собствен подход на автора към темата и да допринесе на тази основа за натрупване на ново знание в дадената сфера. Може още отсега да се твърди, че дисертантката е намерила своя специфичен (и успешен) изследователски ракурс, който ѝ е позволил да разкрие по нов начин последиците от появата и успехите на радикалните десни партии.

Първо, тя е избрала партиите в две държави, които едва ли досега са служили за обект на сравнителен анализ от такъв характер. Става дума за България и Великобритания – две страни, които кардинално се различават по отношение особено на избирателни системи, но оттам и на партийни системи; чиито демокрации се различават от гледна точка не само на зрялост и устойчивост, но и на начин на функциониране. Твърде съществени различия са налице и по отношение на конкретното поле на изследване на дисертантката – радикално десните партии, каналите им за влияние върху установените партии и съответните стратегически реакции на тези партии. В единия случай се наблюдава пряко въздействие и коалиционна способност на радикално десните. В другия възможностите остават ограничени по-скоро до непрякото влияние. Но именно тези особености на два („крайни“) случая крият потенциал за обогатяване на сравнителните анализи и за потвърждаване или отхвърляне на досегашни резултати в изследванията на този феномен. Това е подтикнало авторката да избере подхода на т. нар. анализ на най-различните случаи (most different systems design), който ѝ разкрива възможности за успешен изследователски процес, защото двата случая, макар и крайно различни в много отношения, „споделят една и съща зависима променлива и именно тя представлява обща предпоставка за наблюдавано явление – влиянието на радикално десните популистски партии върху мейнстрийм партиите“ (с. 61).

Второ, нейният фокус е съсредоточен съвсем конкретно върху анализ на състоянието и промените не толкова на самите десни радикални партии (което е обичайният случай), а върху традиционните, установените, „мейнстрийм“ партии и измененията, които настъпват в техните програми, позиции, дискурс като реакция на влиянието на радикално десните идеи и позиции. По този начин авторката може да търси отговори на важни въпроси като каква е степента на това влияние, настъпва ли взаимстване на радикално десни теми, какви са последиците от това в две различни политически и партийни системи.

Тези две важни специфики на дисертационния труд са ясно изложени във формулировките на *изследователските цели и задачи, както и на поставените хипотези*.

Целта се свежда от страна на авторката до установяване на ефекта на радикално десни партии в неговото многообразие и в проявлението му на различни нива (теми и политика; междупартийна конкуренция; партийна система). Тя е детайлизирана с помощта на допълнителни изследователски въпроси, насочени пряко към реакциите на установените партии – кога се чувстват заплашени от радикално дясното, какви стратегии развиват в отговор, какъв е ефектът на тези стратегии, какви са последиците за партийната система? (вж. с. 12-13)

Изследователските задачи включват разработване на теоретична основа на базата на анализ и оценка на различни подходи при основни автори и трудове в областта на теорията на политическите партии и партийните системи; разкриване на ролята на теми, послания, дискурсивни рамки в хода на междупартийната конкуренция; идентифициране на посланията и темите, „собственост“ конкретно на радикално десните партии и влиянието им в хода на междупартийната конкуренция; анализ на реакциите на мейнстрийм партиите по отношение на радикално десните идеи и политики; осъществяване на сравнителен анализ на тези развития в България и Великобритания с техните системни и радикално десни политически партии (вж. с. 13)

При формулирането на **хипотезите на изследването** Мила Мошелова изхожда от идеите, *първо*, че влиянието на радикално десните партии може да бъде пряко (електорален успех, коалиционен потенциал) и непряко (изместване на останалите партии в партийната система в резултат на програмни промени, промени в политики и заимстване на радикално десни наративи и дискурсивни промени); *второ*, че действията на традиционните партии под това въздействие могат да се отразят върху цялостната политическа среда, особено при отдалечаването им от политическия център.

На тази по-обща основа авторката поставя на проверка три основни хипотези. *Първата* гласи, че наличието на радикално десни популистки партии и послания повишава вниманието на останалите партии към темите, повдигани от тях, когато вторите се чувстват електорално застрашени от първите. *Втората* е свързана с реакцията на установените партии спрямо дискурса на радикално десните партии и се разделя на два подварианта. Ако игнорират темите, то те остават „собственост“ на радикално десните и значимостта им не се увеличава; ако заимстват темите и позициите, то те вече не са „собственост“ на вторите, но значимостта им се увеличава, което може да доведе до спад на подкрепата им, но да увеличи коалиционния им потенциал. Ако пък се заложи на конфронтация или разграничение от позициите на радикално десните, то темите няма да станат по-значими, но е възможно да се увеличи поляризацията между партиите и дискурса им. *Третата* хипотеза предполага, че въздействието на радикално

десния дискурс върху партиите и конкуренцията продължава и след евентуален електорален спад на тези партии. (вж. с. 10-11)

Трябва да се отбележи, че към края на първата глава се появяват нови допълнителни хипотези, които според авторката допълват основните дотук. Става дума преди всичко за мотивацията на установените партии да въвеждат нови теми в хода на предизборни кампании, което би могло да се отнася и към теми, дотогавашна „собственост“ на радикално десните партии. Струва ми се обаче, че това добавяне на нови хипотези, откъснати от предишните, изглежда малко самоцелно и не толкова значимо от гледна точка на заявените изследователски цели на авторката.

Показателно за сериозната работа на дисертантката е привлечената от нея значителна **източникова база**. Тринадесетте страници библиография на труда съдържат 141 академични заглавия и 79 онлайн научни, медийни и други публикации. В този списък ще срещнем представителни и важни произведения в областта на изследването – както множество значими *вторични източници*, въз основа на които авторката е подготвила първата глава на дисертацията, така и по отношение на двете изследвани държави и на техните политически и партийни системи. В това отношение тя се стреми да постави акцент върху представянето на онези прояви в действия на партиите, които подлежат на пряко наблюдение (политически и предизборни програми, политически изказвания и речи, изказвания по законодателни въпроси, както и позициите на депутатите при съответните гласувания), без да пропуска и наличните „вторични данни“ в лицето на експертни анализи и оценки на други странични действащи лица.

Важно място сред използваните от авторката източници заемат данните от експертните проучвания на Чапъл Хил (Chapel Hill Expert Survey, CHES-Europe), които оценяват позиционирането на партиите по отношение на идеология, политики и международните отношения в страните по света. Акцентира се върху теми, които са характерни за радикално десните партии в Европа. Посочени са показателите за общото разположение на партиите по отношение на ценностната скала GAL/TAN, позициите им относно начина на живот, имиграционните политики, европейската интеграция, гражданските свободи, законността и реда. Тези данни се съпровождат в повечето случаи и от данните на Comparative Manifesto Project, който е водещ източник на информация в областта на текстовото кодиране на политически програми и позволява да се установяват позициите на политическите партии по дадени теми от гледна точка на честотата на споменаването им, на относителната им тежест и пр.

Всичко това ни показва, че Мила Мошелова отлично познава научната литература по темата и умело е работила с нея, опирайки се на ключови в проблемната област трудове. Това ѝ е дало възможност не само да синтезира важни идеи в тематичната област, но и, както ще видим, да разработи подходяща **методология за изследването** си и успешно да я приложи.

В тази връзка вече беше споменат подходът на сравнителен анализ на най-отдалечени случаи, чието прилагане обещава надеждни резултати при установяване на характера и динамиката на междупартийната конкуренция при наличие на радикално десни партии в много различна среда, за възможните инструменти и ресурси при процеси на въздействие от страна на радикално дясното, за конкретните негови резултати.

В дисертацията самият сравнителен анализ се предхожда от два анализа на отделни случаи (case studies), засягащи идейно-политическия профил, силата, влиянието на основни политически партии на фона на политическите и партийните системи на двете проучвани страни. Умело е използван и документен анализ – съдържателен анализ на документи и изказвания (програми и предизборни платформи, парламентарни и партийни речи, изказвания, декларации, интервюта на ключови политически фигури в съответните партии). Налице са и елементи на дискурсивен анализ на използваните политически послания и идеи от страна на различните партии с цел да се разбере по-добре избора, рамкирането, налагането на желаните политически теми.

Дисертантката успешно се е опряла и на някои прилагани от различни автори модели на измерване и оценка на влиянието на радикално дясното върху традиционните партии, представени в първата глава на дисертацията. Това ни насочва и към оценката на организацията на дисертационния текст.

Може да се твърди, че избраната **структура и логика на изследването** също свидетелстват за високия професионализъм на Мила Мошелова и спомагат за реализирането на преследваните изследователски задачи. Авторката е организирала писмения текст в увод, четири отделни глави и заключение. Четирите глави на дисертацията са с ясен собствен предмет и са в необходимата за изпълнение на изследователските задачи последователност.

Както споменахме, началото е посветено на определяне на изходните теоретични позиции и на методологическата основа на изследването. На базата на задълбочен преглед на основни произведения авторката формира своето виждане за партийните системи, за политическите партии, за взаимодействието им, за конкуренцията между тях.

В първата глава освен това са намерили място и други важни за дисертацията въпроси. Това се отнася за възприетите дефиниции на ключови понятия в дисертационното изследване, като

радикално дясно (за разлика от десен екстремизъм), популизъм, евроскептицизъм, мейнстрийм партии. Например възприетото от авторката разбиране на десния радикализъм е, че той, макар и да не е антидемократичен, е антилибералнодемократичен, както и антиплюралистичен.

Междупартийната конкуренция е анализирана от различни перспективи. От една страна са изяснени разделителните линии, върху които тя се е развива, като е наблегнато на новите конфликтни линии и проблеми от „след Липсет-Рокановата епоха“ и техните културни аспекти. От друга страна, важно за по-нататъшното изследване е и поставянето на акцент върху спецификата на междупартийната конкуренцията по теми, като са разгледани важни аспекти на тази проблематика – собственост върху темите, значимост на темите, предприемачество в сферата на темите. От трета страна, въведена е също важният за изпълнение на изследователските цели въпрос за характера на конкуренцията между „мейнстрийм“ и „нишови“ партии.

В главата е включен и един по-общ предварителен поглед на развитието и състоянието на дяснорадикалните партии на европейския континент.

В края на тази богата по съдържанието си първа глава можем да открием и общите концептуални идеи на дисертацията за способността на радикално десните партии, на техните позиции и послания да оказват влияние върху политическия мейнстрийм, като са представени използваните по-нататък показатели за определяне на партийни позиции и тяхната актуалност, както и аналитичен модел на взаимодействие и влияние на радикално десните върху системните партии.

Този аналитичен модел се прилага в *следващите две глави*, посветени на изследваните феномени в България и във Великобритания, като от неговата перспектива се търсят отговори на следните въпроси: При какви обстоятелства основните партии възприемат конкуренцията от радикално дясното пространство като заплаха, водеща до „необходимост от стратегия“; Какви механизми и ресурси за мобилизация прилагат в процеса на съревнование между политическите партии и техния дневен ред за вниманието на избиратели; Колко ефективни са тези стратегии по отношение на актуалността на темите, политиките и електоралния успех на радикално дясното, както и позиционирането на системните партии спрямо политическия център. (вж. с. 61)

Първо е представен българският случай. След като се открояват характеристиките на партийната система, в тази втора глава детайлно се проследява, от една страна, появата, развитието, електоралните постижения на трите, идентифицирани като радикално десни, партии (Атака, ВМРО, НФСБ) и коалициите между тях в проучвания период (а понякога и

извън него). Авторката посочва колко бързо този тип партии в България се измъкват от първоначалния „санитарен кордон“ и се превръщат в крепител на различни управления, докато стигнат до пълноправни членове на управляваща коалиция.

От друга страна, аналитичният поглед естествено се насочва и към двете големи в този период партии вдясно и вляво от центъра ГЕРБ и БСП и техните реакции спрямо радикално десните позиции. Авторката убедително доказва същественото влияние, което оказват радикално десните позиции върху установените партии, като разглежда показателни случаи в тази връзка – Истанбулската конвенция; правата на сексуални малцинства; процеса на присъединяване на Република Северна Македония към ЕС; законодателството, регулиращо предоставянето на социални услуги; имиграцията; интеграцията на представителите на ромския етнос. Изводът ѝ гласи така: ГЕРБ „по-скоро се въздържа от заемане на радикални позиции и дискурс, но в същото време стратегиите ѝ за противопоставяне са изключително слаби. Партията следва поведение, което позволява на радикално десните популистки партии да извоюват позиции под натиск, докато междуременно основната опозиционна партия БСП отчетливо възприема радикално десни похвати в стратегията си да се противопоставя на ГЕРБ. И двете стратегии легитимират тезите на РДПП и увеличават влиянието им, както върху двете основни партии, така и върху конкуренцията помежду им.“ (с. 105-106)

Третата глава е посветена на британския казус. В нея откриваме преглед на спецификите на британската партийна и избирателна системи, както и подробен анализ на системните (консерватори, лейбъристи, либералдемократи) и на радикално десните партии (Британска национална партия и нейните предшественици, ЮКИП, партия Брекзит). На тази основа идва анализът на въздействието на радикално десните върху системните партии в страната, като се имат предвид високите бариери за парламентарно представителство на партии като ЮКИП и единствено оставащата им възможност за непряко влияние в това отношение.

Авторката ни показва как, тръгнала като *single issue party* в началото на 90-те години на миналия век, ЮКИП постепенно добавя около ядрото за излизане на страната от ЕС темите имиграция, социални услуги, сигурност и престъпност, ислямизация и в последна сметка в периода 2010 – 2019 г. успява да се позиционира като реална заплаха за установените партии и да „принуди“ консерватори и дори лейбъристи да се приближат повече или по-малко към нейната позиция по отношение на европейската интеграция. Според нея консерваторите правят ясна крачка към опозиция на европейската интеграция в периода 2014 г. – 2019 г. (т. е. след постигнатия електорален връх от страна на ЮКИП) – тенденция, която се потвърждава от политическите им програми, както и от дискурса на лидерите им (вж. с. 130).

След двата case studies, в последната, *четвърта глава* на дисертацията идва ред на сравнителния анализ. В неговото предверие авторката обобщава резултатите от изследването си с оглед на поставените хипотези за всяка от страните, като показва в кои случаи те се потвърждават. А последвалият сравнителен анализ успешно откроява както различията, така и приликите в двата изследвани случая.

Този преглед на съдържанието на дисертацията показва, че от *научна гледна точка* дисертацията притежава качества на завършен, оригинален труд с постигнати резултати в областта на изследването, така че тя отговаря на високите критерии, поставени пред една докторска теза.

Със своите 175 (компютърни) страници текст, наред с приложения и богата библиография, с добре изградената структура, както и с научния си стил тя отговаря на *формалните критерии* за подобен род изследователски продукт. Изпълнени са и другите нормативни изисквания, като адекватното отразяване на съдържанието на дисертационния труд в автореферата, както и самооценка на приносните моменти (която би могла да бъде по-прецизна и по-детайлна). Налице са и изискуемите три публикации по темата на доктората.

Ако се опитам да обобщя сбито новите научни идеи и резултати, които съдържа представеният докторат, трябва да се върна към това, което споменах в началото – намирането на специфичен изследователски ракурс и методологически подход (относително рядко срещан тип сравнителен анализ) ѝ е позволило да разкрие по нов начин ефектите от появата и успехите на радикалните десни партии върху стратегиите, политиките и дискурса на установените партии и по този начин да допринесе за разширяване и задълбочаване на знанието в изследваната област.

Естествено към дисертационния труд могат и да се отправят бележки, както и да се посочат възможности за подобрене. Някои от тях бяха подсказани в горния текст. Освен това ми се струва, че има известен дисбаланс между размера на отделните глави, като последната е значително по-кратка от другите три (още повече, че в нея вероятно поради техническа грешка са буквално повторени близо три страници). Известни повторения може да се открият и на други места в текста. Има някои неточности по отношение на факти или наименования на таблици. Възможно е било привличането на повече български автори, публикували по темата на дисертацията.

Тези бележки са по-скоро периферни на фона на сериозното изследователско постижение на авторката, което ми дава основание да подкрепя категорично присъждането на образователната и научна степен „доктор по политология” на Мила Мошелова.

София, 27 октомври 2022 г.

доц. д-р Добрин Канев